

Hangkapcsolódási mintázatok a magyarban

1. magánhangzók

Magánhangzó-harmónia

- törvényszerűség a szó hangszerkezetében ((magánhangzótörvények)): a V-k előlség szempontjából harmonizálnak
- hangrend és illeszkedés
- alapnyelvi örökség: magyar, finn, mordvin, cseremisz, vogul, osztják
- török, mongol

Hangrend

- finnugor eredetű szavak (és korai átvételek)
- egyszerű tövek
- csak palatális vagy csak veláris V-k
- semleges V-k: *e, é, i, í* (áttetszőek: átengedik magukon a harmóniát, pl. *kordénak, papíron*)

Illeszkedés

- két- és háromalakú toldalékok
- kéttalakúak: palatális-veláris illeszkedés (pl. *-ban/-ben*)
- háromalakúak: a palatálison belül kerek ségi harmónia, azaz labiális-illabiális illeszkedés (pl. *[-szor]/-szer/-ször*)

Nyíltmagánhangzó-nyúlás (NyMNY)

- a nyílt Vknak toldalékok előtt hosszúnak kell lenniük.
- ha a szóvégi nyílt V rövid (a, e), akkor toldalék előtt megnyúlik.
- /ɒ/ → /aː/ *fa – fát, alma – almás, tartja – tartják, háza – házát*
- /ɛ/ → /eː/ *medve – medvét, epe – epés, vitte – vitték, képe – képét*
- Független a szófajtól és attól, hogy a V a tő vagy a toldalék része-e

Tőmagánhangzó-rövidülés (TMR)

- Sok tő egyik Vja bizonyos toldalékok előtt megrövidül: *kéz – kezek, szintézis – szintetikus*.
- csak bizonyos töveken működik, és csak bizonyos toldalékok válthatják ki (pl. *-ek, -ikus*)
- a TMR-nek két különböző működési területe:
„végszótagi tőmagánhangzó-rövidülés” (VTMR)
„belszótagi tőmagánhangzó-rövidülés” (BTMR).
- mindkettőben a hosszú V (mely nem lehet a tő utolsó szegmentuma) helyett annak „rövid párja” jelenik meg; de a változás feltételei, az érintett tövek és toldalékok eltérnek a két típusban.

Végszótagi tömágánhangzó- rövidülés (VTMR)

- csak egy- és kéttagú szavak végszótagjában működik.
- Az érintett V után egyetlen szóvégi mássalhangzó áll (ideértve a *ló* ~ *lov-* félek v-jét is).
- elsősorban a névszók toldalékolásában mutatkozik meg, az igeragozásban csak rendhagyósként, a *lő* féle -v-tövűeknél (*lövök*) és a *légy*, *tégy*, *végy* alakokban (*legyek* stb.)
- elsősorban az alsó magánhangzókat érinti, ritkábban a felsőket, míg a középsők csak néhány elszigetelt, amúgy is rendhagyóan -v-vel bővülő töben rövidülnek

Mgh	Egytagú tövek	Egytagú -v- tövek	Kéttagú tövek
<i>i</i>	híd, ín, nyíl, víz	---	---
<i>ü</i>	szűz, tűz	fű, (nyű)	---
<i>ú</i>	kút, lúd, nyúl, rúd, úr, út	(szű)	---
<i>ő</i>	---	cső, kő, tő	---
<i>ó</i>	---	ló	
<i>é</i>	kéz, réz, mész, ész, szén, név, légy, ég, jég, (lég), hét, tér, dér, ér, bél, nyél, fél, szél, dél, tél, lél(e)k	lé	egér, szekér, tenyér, kenyér, gyökér, levél, kötél, fedél, fenék, kerék, cserép, közép, szemét, elég, veréb, nehéz, tehén, fazék, derék
<i>á</i>	nyár, sár	---	madár, számár, agár, bogár, kosár, mocsár, mozsár, pohár, sugár, sudár, kanál, fonál, darázs, parázs

VTMR-T KIVÁLTÓ FŐBB TOLDALÉKOK

-k	<i>vizek</i>	<i>lovak</i>	<i>kezek</i>	<i>nyarak</i>
-t	<i>vizet</i>	<i>lovak</i>	<i>kezet</i>	<i>nyarat</i>
birt.	<i>vizem</i>	<i>lovak</i>	<i>keze</i>	<i>nyarunk</i>
-s	<i>vizes</i>	<i>lovak</i>	<i>kezes</i>	<i>saras</i>
-z	<i>vizez</i>	<i>kövez</i>	<i>felez</i>	<i>saraz</i>
-l	<i>vizel</i>	–	<i>kezel</i>	<i>nyaral</i>
-nként	<i>tizenként</i>	<i>tövenként</i>	<i>hetenként</i>	<i>nyaranként</i>
-cska	<i>vizecske</i>	<i>lovakcska</i>	<i>kezezske</i>	<i>nyaracska</i>

Belszótagi tőmagánhangzó- rövidülés (BTMR)

- a tő bármelyik szótagját érintheti,
- Minden V részt vehet benne
- csak képzők válthatják ki, ragok vagy jelek nem: pl. *-ista, -izál, -izmus, -ikus, -atív, -itás, -ális/-áris, -ológus,*
- Pl. /i:/ → /i/: *analízis – analitikus, aktív – aktivitás, motívum – motivál, stílus – stiláris;*
/y:/ → /y/: *miniatűr – miniatűrízál;*
/u:/ → /u/: *kultúra – kulturális, múzeum – muzeológus;*
/ø:/ → /ø/: *pasztőröz – pasztörízál;*
/o:/ → /o/: *periódus – periodikus, filozófia – filozofál;*
/e:/ → /ɛ/: *téma – tematika, matéria – materiális;*
/a:/ → /ɒ/: *elegáns – elegancia, náció – nacionalizmus*

Hiátus és hiátustöltés

- **Hiátus (hangűr):** Két V kapcsolata, két közvetlenül szomszédos szótagmagot alkotnak (\neq diftongus!!!)
- **Hiátustöltés:** a VV kapcsolatba beékelődik egy C: hiátustöltő *j*
→ V + *i*, *i* + V – pl. *diéta, mai, kiállítás, mi az*);
→ olykor é esetén is: *poén, Noémi*

Hangkapcsolódási mintázatok a magyarban

2. mássalhangzók

Rövidülés (degemináció): hosszú és rövid
C nem áll egymás mellett → a hosszú
megrövidül,

pl. /hɒl:vɒ/ – [hɒlvɒ], /pɒnt:a:/ – [pɒnta:];
szóhatáron is: /hɒl: te:ɡɛd/ – [hɒlte:ɡɛd]

Zöngésségi hasonulás:

A magyarban nem áll egymás mellett két, zöngésség tekintetében eltérő obstruens – pl. **sport**, **pitypang**, **Paks**, **labda**, **kezd**, **abszolút** [ps], **anekdota** [gd], **obstruens** [pʃtr] – kivétel: **pitvar**, **akvárium**, **ösvény**, Morféma-, összetételi és szóhatáron is: **melegtől** [kt], **rabszolga** [ps], **nagy kalap** [ck]

Regresszív

Iteratív, pl. **lisztből** [zdb]

Kivételek:

h – **adhat** [th], de **pechből** [xb] (nincs zöngés párja)
v – **hívtál** [ft], de **hatvan** [tv] (szótagkezdetben zengőhangként viselkedik)

Szibiláns hasonulás:

Szibiláns = /s z ʃ ʒ ts dz tʃ dʒ/ – pl. *má**ss**zor* [s:],
*egé**sz**ség* [ʃ:]

zöngésségi hasonulással együtt is: *nehé**z**ség* [ʃ:]

Szóhatáron csak nagyon lezser beszédben
érvényesül, pl. *nehé**z** sors*

Egyéb hasonulási mintázatok:

- tő és toldalék határán C + /j/ kapcsolatban a /j/ hasonul a tövégi C-hoz, és az előbbit hosszan ejtjük, pl. *hagyj* [ɟ:], *hányja* [ɲ:], *atyja* [c:].
progresszív, azaz előre ható
Összetételi határon és szóhatáron általában nem érvényesül, pl. *egyjegyű* [ɟj], *néhány jel* [ɲj]. – de ez is a beszélői szándék függvénye.
- /l/ + /j/ esetén regresszív hasonulás: itt a /l/ hasonul a /j/-hez, és hosszú [j:] -t ejtünk, pl. *tolja*, *alja*, *beljebb*, *éljen*.
Összetételi és szóhatáron ez sem tipikus, pl. *arról jön*.

Összeolvadás:

- két különböző C követi egymást a fonémasorban, és a kiejtésben egy harmadik minőségűt ejtünk.
- Intervokális helyzetben (két magánhangzó között) a kiejtett C hosszú, pl. *adjuk* [ɒɟ:uk], *bánja* [ba:nɒ], *segítség* [ʃɛgi:tʃ:e:g], *kétszer* [ke:ts:ɛr].
- ha a két obstruens zöngéssége eltérő, zöngésségi hasonulás is működik, pl. *hadsereg* [hɒtʃ:ɛrɛg].
- Ha az összeolvadó mássalhangzó-kapcsolat szomszédságában mássalhangzó van, akkor a rövidülés sémája is működésbe lép, a kiejtett mássalhangzó rövid lesz, pl. *zöldség* [zøltʃe:g].

Kiesés (törlés):

- Több mássalhangzó kapcsolatából gyakran kiesik a legkevésbé hangzós, vagyis nem jelenik meg beszédhangként, pl. *testvér* [tɛʃvɛ:r], *majdnem* [mɔjnɛm].
- A jelenség bizonyos mértékben függ az ejtés lazaságától, de egyes kontextusokban lezser artikuláció esetén is igen ritka (pl. *templom*).

A nazálisok igazodása a követő C

képzéshelyéhez:

/n/ + /g k/: *Lenke, inga* [ŋ]

/m n/ + /v f/: *hamvas, szenved, kámfor* [m]

A *j* spirantizálódása:

C után, abszolút szóvégen:

zöngétlen C után [ç] – pl. *kapj, rakj, döfj*

zöngés C után [j] – pl. *dobj, vágj, fürj, szomj* (?)